

25.71x29.36	1/3	עמוד 1	הארץ - גלריה	13/04/2021	76903663-0
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

נעמה ריבה

בימים שבין יום השואה ליום הזיכרון ויום העצמאות, הר הרצל, מהמקומות הקדושים בישראל, נראה כמעט כמו שדה קרב. מטעמי אבטחה, כל שבילי ההר מגודרים ביריעות פלסטיק, שמסוות כמעט לחלוטין את יופיו של המקום. הגדרות שהוצבו גם כן במקום אינן אסתטיות במיוחד, ורור צות להזכיר לנו שלמרות שאנחנו נמצאים במקום הציבורי המטופח ביותר במדינה – אנחנו בכל זאת בישראל. אנחנו מצליחים לעקוף אותן ולהיכנס דרך שער סגור לחלקת הקבר של גדולי האומה, שנמצאת בשיפוץ מתקדם ותיחנך בחודשים הקרובים. החלקה היא מרכיב מרכזי בהר הרצל, שכולל גם את קבר הרצל ואת בית העלמין הצבאי שהוקמו בסמוך לסיום מלחמת השחרור.

המשך בעמ' 2

"אנחנו כנראה האומה היחידה שהוגנת עצמאות בבית קברות"

אלפי קברים, עשרות אנדרטאות, מרכזי הנצחה שונים ומגוונים ושורת פרויקטים עתידיים בעלות מיליוני דולרים – כי על בית הקברות הקדוש בישראל "לא מתקמצנים". "במדינה צעירה, כל אחד נאבק על סיפורו בהר", אומרים המומחים לרגל חניכת חלקת הקבר המחודשת של גדולי האומה. זה סיפורו של הר הרצל, ההר המתרחב כל ימות השנה

25.97x33.01	2/3	עמוד 2	הארץ - גלריה	13/04/2021	76903662-9
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790					

הלוויית בנימין זאב הרצל ב-1949. האירוע שכונן את ההר צילום: דוד אלון / לעמ"מ

הדמיה: מבט מלמעלה על ההר אחר השיפוץ. בשער: הדמיית חלקת גדולי האומה המחודשת. וזה לא הסוף הדמיה והדמיית השער: סטודיו אורבנוף / ליאור לווינגר

את ההר מנהלים בעיקר מש"רד הכיטחון וההסתדרות הציונית העולמית. גורמי השפעה נוספים הם משרד ראש הממשלה, שיום את הרחבת חלקת גדולי האומה, קק"ל, יד ושם, עיריית ירושלים, הרשות לפיתוח ירושלים ועוד. במרוצת השנים נוספו להר עוד אנדרטאות ומתחמי הנצחה. בין האחרונים שנבנו ניתן למנות את אנדרטת חללי פעולות האיבה ואת אתר ההנצחה לזכר יהודי אתיופיה שנספו בדרכם לישראל, אליהם מגיעים מהכניסה האור-חית. ב-2017 נחנך היכל הויכרון, אליו מגיעים מהכניסה הצבאית. בהמשך, לפחות על הנייה, צפויה הקמת כניסה מחודשת לחלק האורחי שתיתווסף למבנה שבעת השערים, והקמת מרכז הנצחה לחללי פעולות האיבה. שני הפ-רויקטים הינם בעלות של עשרות מיליוני שקלים. פרויקט עתידי נוסף, הקמת מוזיאון צה"ל בעלות של מאות מיליוני שקלים, נמצא כרגע בהקפאה.

למה ההר כל הזמן מתרחב? "אנחנו מדינה צעירה וכל אחד נאבק על הסיפור שלו בהר", מא-בחן ינון גוטליקליין שהדוקטורט אותו הוא כותב באוניברסיטה העברית בירושלים עוסק בויתרון לאומי ובתי עלמין פנתאונים. "כל דבר שמוסיפים ובונים בהר לוקח המון זמן. כמו בהרבה מדי-נות גם כאן לקח המון זמן להח-ליט בין הקולקטיבי לאינדיבידואלי. ההר עובר שיי-נויים במהלך השנים, דווקא כג-ל שהוא חשוב לכולם. בגלל זה הוא גם מאוד מוקפד. מאוד נוה-רים ולא מתקמצנים בתקציב". לדבריו, הר הנצחה הוא אינו תופעה ייחודית בעולם – אם כי להרצל הישראלי שמורות כמה נקודות זכות על מקוריותו. "אנח-נו כנראה האומה היחידה שח-גגת את יום העצמאות שלה, יום ההולדת שלה, באמצע בית קב-רות", אומר גוטליקליין. "הרי את פתיחת יום הויכרון מציינים ככ-תל. כן, יש דברים דומים בטור-קיה ובמוסקבה. המקומות שהכי דומים לנו, כמרחבי זיכרון, הם אזורי ארלינגטון והמול בווינג-טון. גם ארלינגטון גדל כל הזמן וגם בו קבורים שני נשיאים – קנדי וטאפט. וכאזור המול כל הזמן מתווספות אנדרטאות, גם בהקשר לנרטיב הלאומי. זה בולט בהקשר של תוספת האנדרטה הייחודית של מלחמת ויאטנם, או זו של מרטין לותר קינג מ-2011 – כמו שאצלנו הוסיפו בהר את האנדרטה לעולים והער-יות מאתיופיה שניספו בדרך לישראל".

ועדיין, אומר גוטליקליין, לא

כל הקהילות מקבלות ייצוג שווה בהר. "עולה השאלה למי הוא מקר-דש? את הסיפור של מי הוא מס-פר? האם ערבים, חרדים ונשים ימצאו בו את עצמם? אני צריך ללכת הרבה בהר כדי למצוא את האנשים האלו. האנדרטה הכי מג-וונת בהקשר הזה היא אנדרטת חללי פעולות האיבה". או מתי נראה את הסוף? ש-לוי מית סאטלה, מנהלת חינוכית במר-זיאון הרצל, אינה רואה את סיום התרחבות ההר באופן. "אני לא חושבת שזה ייפסק. יש עוד הרבה מקומות שלא נגעו בהם כמו המר-רדות הדרומיים. לא מאוד צפוף פה והתוספות מעוצבות ומתוכ-ננות בהתאם לתנאי השטח".

הר עם עבר

עם קום המדינה הקימה ממשלת ישראל הומנית, יחד עם הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית, ועדה מיוחדת שתפעל להעלאת ארוננו של הרצל לקבורה בישראל, בהתאם לצוואתו. הווע-דה עסקה בשאלות רבות בהקשר להליך זה, והמרכיב שבהן היתה שאלת מיקום קברו של חוזה המ-דינה. ירושלים התמודדה על הכ-בוד מול תל אביב, חיפה והרצליה. סאטלר מגדירה את זה כ"אולימפיאדה". ירושלים זכתה בשל היותה עיר הבירה, ובשל הרצון לאקט ציוני-פוליטי חזק, שיכריזו על ירושלים כבירת מדי-נת ישראל הצעירה, לאחר שהח-לק המזרחי עבר לירדנים.

אחר דיונים רבים בדבר מיקום הקבר בבירה, נבחרה בסופו של דבר גבעה גבוהה במערב ירוש-לים, בשם "א-שרפה" (פירוש השם בערבית הוא "המשקיפה"). הגבעה נבחרה בשל גובהה הרב ונוף העיר כולה שנשקף ממנה, וכן בשל היותה רחוקה מאזור הת-פר לאורך קו הגבול, והיותה כבעלות יהודית. ב-17 באוגוסט 1949 נקבר הרצל בפסגת אותה הגבעה, ושמה שונה ל"הר הרצל".

תכנון כללי וגם אם יש זה הולך ומשתנה כל הזמן, אומרת על כך סאטלר. "פתחו בית קברות צנאי, לא חשבו שיהיו כל כך הרבה מל-חמות. הדברים התגלגלו".

החלקה של הגדולים

חלקת הקבר של גדולי האומה – בה זכאים להיקבר כיום ראשי ממשלות, נשיאים ויושבי ראש הכנסת ונשותיהם – כלל לא היתה אמורה לקום במיקומה הנו-כחי. חניכתה ב-1952 היתה בעק-בות "תכסיס" של דוד בן גוריון, שהתעקש על הקמת חלקת גדולי אומה בהר הרצל – בעוד גורמים בקק"ל התנגדו וביקשו להקימה במקום אחר "ככותבי דברים אלה, בשעה 11 בלילה מודיע הרדיו שאליעזר קפלן (שר האוצר הרא-שון, נ"ר) ייקבר בהר הרצל ליד בית הקברות הצבאי", כתב יוסף ויץ, מראשי קק"ל, ביומנו, שחל-קים ממנו מופיעים במאמר של החוקר עזריהו. "בן-גוריון מצא דרך לקיים את רצונו בלי להתח-שב עם זולתו", הוסיף.

לאורך השנים החלקה התמ-לאה באיטיות. שני ראשי הממשלות והנשיאים הראשונים לא נקברו שם. גולדה מאיר, רא-שת הממשלה היחידה של ישראל והרביעית ברצף ראשי הממשלות, דווקא כן. נכדה של גולדה, דני מאיר, מספר שאחרי מות סבתו בשנת 1978, הוגשה למנחם מאיר ושרה רחבי, בנה ובתה של ראשת הממשלה המנוחה, הצעה לעיצוב המצבה. השניים הציגו אותה לא-דריכל עירא האפרתי, שעיצב את דירתה של גולדה מאיר ברמת-אביב ב-1966 וב-1975. לדבריו של הנכד, אפרתי לא אהב את ההצעה – לעגל את הפינות של תיבת הכולת, כנראה על מנת לש-וות למצבה דימוי נשי. "הוא אמר שאם יעגלו את הפאות, זה יראה כמו סכון משומש", מספר דני, ומוסיף כי אפרתי הצייע במקום זאת לעשות פאות כונית של 45 מעלות – וכך היה. עוד הוא מוסיף שכיתוב שמה של סבתו סותר לפי עיצוב זכריה רחבי, חתנה של מאיר, שהיה בוגר בצלאל

וממייסדי קיבוץ רביבים בנגב. מרבית הקברים בחלקת גדולי האומה דומים זה לזה, פרט לקבר יצחק ולאה רבין אותו עיצב משה ספדיה. עם זאת, לאורך השנים ההקפדה על הפונטיים שחוקקים על הקברים נחלשה. הדבר בולט למשל בקבר של טדי קולק. שמו חקוק בפונט נרקיסיים ושם ערייתו בפונט אריאל, שכלל לא מיועד להדפסה או חריטה. פונט אריאל מופיע גם בקברו של שמעון פרס, כשלידו החבקה פלאקה עם הסבר על האיש. גם היא עוצבה ברישול, כפלט מחשב שהופק על ידי איש או אשת אדמיניסטרציה. אדריכל הנוף ליאור לווינגר שאחראי על שיפוץ החלקה, אומר שמקודמת עבודה עם צוותי תוכן לנושאים של תוכן ועיצוב גרפי. אלה צפויים לתכנן באופן מוקפד יותר את עיצוב הקברים. עם זאת, עדיין לא ברור בשלב זה האם שיי-פוץ והרחבת החלקה יכלולו האח-דה של הפונטיים והקפדה על

מצבות החיילים תכנן אשר חירם, במסגרת "תוכנית מלאת חזון קור-מת עור וגידים", כפי שתוארה במאמרו של החוקר פרופ' מעוז עזריהו, בו ציטט את דבריו מ-1956 של הגנן הראשי של הר הרצל ושותפו של חירם ביצירת הנוף המקומי. "המתכנן האדריכל האמין ד"ר אשר חירם יצק כאן ככל אכן שירה ואמנות. כל ההר כתמונה עצומה מורכבת פסיפסים מרובים, כל אחד ואופיו המיוחד, אך קשר של מחשבה ורגש טווי בין כל פרט ופרט". ואכן כך האד-ריכלות בהר משתלבת היטב בטור פוגרפיה. הקירות התומכים רגועים, מגוננים, משתלבים. שר-נים כל כך מהאדריכלות האלימה שמאפיינת את ירושלים בפרט וישראל בכלל. מאו יריית הפתיחה לשלושת המרכיבים הראשונים של ההר, לא בוצעה תוכנית כוללת, וכיום הוא מחולק למספר תוכניות ולמ-ספר בעלי קרקע. "להבנת אינ

הקבר הזמני עוצב בידי האדריכל יוסף קלרווין. בספטמבר 1950 הוכרוה תחרות אדריכלים לעיצוב הר הרצל והקבר עצמו על ידי ההסתדרות הציונית. במקום הראשון זכה יוסף קל-רווין. הצעתו כללה אוהל לקבר בצורת כיפה גדולה, ופיתוח נופי של אזור הקבר ביצוע התוכנית התעכב במשך שנים, ובעקבות דיונים והתנגדויות בוצעו שינויים בתוכנית המקורית, והעיקרי שבהם הוא ביטול הכיפה, ובנייה של קבר אבן צנוע. טקס הסרת הלוט מהקבר נעשה רק ביולי 1960, יותר מעשור לאחר הקבר-רה. בקרבת הקבר הוקמה חלקה קטנה בה נקברו בני משפחתו של הרצל בהתאם לבקשתו, ובקרבת מקום נקברו גם זאב ז'בוטינסקי ובני משפחתו, וגם חלקת ראשי ההסתדרות הציונית העולמית. על הקמת בית עלמין צנאי ממלכתי בהר הרצל הוחלט ב-1949. את בית הקברות ואת

"אם יעגלו את הפאות, זה יראה כמו סכון משומש", אמר האדריכל עירא האפרתי על ההצעה לעיצוב המצבה שקיבלה משפחת גולדה מאיר, כנראה על מנת לשוות לה דימוי נשי

26.55x22.19	3/3	עמוד 3	גלריה - הארץ	13/04/2021	76903664-1
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

ישיבה ומנוחה באוורים בהם נדרש שנו לתווך הפרשי מפלסים בקרקע, והוספנו סף אבן רחבה יותר שאפשר לשבת עליה ולנוח, ממקום פרקטי של הכרה והתחשבות בצרכי המבקרים. יחד עם זאת, זה לא מקום לשהייה ובילוי."

ומה הלאה

ההר ממשיך וימשיך להתפתח. אחת מחולשותיו היא שלמות רות שהוא ממוקם לצד רכבת קלה, הוא מגודר בתוך מתחם – ולכן חזיתו לא מציעה שירותים לקהל הרחב, כמו בית קפה, גינה חזיתית וכיו"ב. בצמוד לאחת מדפנות מתחם ההר ממוקם היכל הזיכרון, שנחנך ב-2017. רעיון שעלה על הפרק בשנתיים האחרונות הוא הקמת מוזיאון זה"ל בשטח של כמה אלפי מטרים רבועים ובעלות של מאות מיליוני שקלים לצד היכל הזיכרון. התוכנית אומנם משפרת את החיבור בין ההר, שכרגע תחום בגדרות, לעיר, אך מעלה שאלות האם מתאים להציב תצוגת כלי מלחמה ליד קברים.

לפי מספר גורמים ששוחחנו איתם, התוכנית כרגע הוקפאה ובוחנים לה מיקום חלופי. מי שהיה מהמתנגדים המרכזיים למיקומה של התוכנית היה הרמטכ"ל עצמו. מדובר זה"ל סירבו להתייחס לשאלותינו בנושא. משרד הביטחון נמסר כי "משרד הביטחון וצה"ל פועלים לקידום הקמת מוזיאון זה"ל בעיר ירושלים. משרד הביטחון אף פינה את שטחי מוזיאון בתי האוסף לתולדות צה"ל בתל אביב לצורך הבאת תקציב. עד כה נבחנו מספר חלופות למיקום המוזיאון בעיר, אך טרם התקבלה החלטה סופית בנושא."

תוכנית פיתוח נוספת שכן צפויה לצאת בקרוב אל הפועל ולחוק את הממשק בין העיר להר, היא חידוש הכניסה להר והקמת "קירו" מרחף". הקירו, ששטחו 30 על 50 מטרים, ייצור מין מצ' ללה מחוררת במשולשים שיוצרים משחק של אור וצל

מחיצות הגנה על הקברים. למטה: אתר ההנצחה לזכר יהודי אתיופיה שנספו בדרכם לישראל צילומים: אמיל סלמן, Yoavr763W

כי "בכל עשר השנים הללו שאני מסתובב בהר, אני רואה שהרבה מסתובבים בו, הולכים, רצים, עו"צרים למנוחה וקוראים ספרים. זו תופעה שגם מקובלת בבתי קברות בעולם שהם בעלי אופי נופי חורשתי או פארקי הרגשנו שאין מקום להוסיף ספסלים בחלקת גדולי האומה, אך שילבנו מקומות

בחלקה ובהר שעיקרה צמחייה מקומית וחסכנית במים". בשונה ממקומות אחרים בהר, יהיה קשה להתכנס בחלקה באופן ספונטני או לשהות בה לאורך זמן. אין בה ספסלים או אזור כינוס מרכזי. בנה מלבד בגן הכניסה, שם יוקמו שני אזורי התכנסות עם ישיבה וע"מדות תוכן. על כך אומר לווינגר

ינון גוטליקליין: "עולה השאלה למי ההר מקודש? את הסיפור של מי הוא מספר? האם ערבים, חרדים ונשים ימצאו בו את עצמם? צריך ללכת הרבה בהר כדי למצוא את האנשים האלו"

המשך העיצוב בגזרה זו.

ההחלטה הסופית להרחיב ולשפץ את החלקה התקבלה בממשלה בשנת 2012. תחילה תכנן אותה האדריכל המנוח סעידיה מנדל, שביקש לצופף את הקברים ולהוריד בדרך לא מעט עצים. בהמשך הופקד לווינגר על התוכנית. התקציב לטובתה עמד על 24 מיליון שקלים, ורובה נש"מר בסדויות.

התוצאה יצאה מכובדת, שומרת על האופי האינטימי שאפיינה את המקום. אנחנו נכנסים לחלקה דרך גרם מדרגות שסמוך לחלקת נופלי יום כיפור, שבינה לחלקת גדולי האומה מפרידה כעת גדר אבן חדשה. בשוליים של החלקה, באזורים שמתחברים לחלקות אחרות, יש אבן טבעית. מרכיב משמעותי חדש נוסף זו מרפסת שמהווה פאוזה בין קבר הרצל לחלקת גדולי האומה, "רעיון כוריאוגרפי שמנסה לכבד את חוויית המבקר", מסביר לווינגר. על הקיר שולבו אריחים זמניים שיוחלפו באבן עם חריטות ציטוטים.

לווינגר מסביר שהם שמרו בתכנון על הרעיון המקורי של החלקה. "סידור הקברים לא היה אף פעם מסודר. עד היום רוב הקברים היו על מין חצי קשת. קלר-בליסטי" ועל הקונספט הבסיסי הגיאומטרי והסימטרי הזה נשען התכנון המעודכן. אני מאמין שהתכנון מעניק לחלקה הוד והדר נשמרת הצניעות ונוסף מראה מכובד וממלכתי".

באשר לחשש הראשוני, פן